आमोपवेशनं लेपस्रोतसाञ्च विसर्पति ॥
प्रायेणामाशये गृह्णन्नेकदेशं न चातिरुक् ।
पिड़कैरवकीर्णेति पीतलोहितपाण्डुरैः ॥
स्निग्धोऽसितो मेचकाभो मलिनः शोफवान् गुरुः।
गम्भीरपाकः प्राज्योष्मा क्लिन्नः क्लिष्टो विदीर्य्यते।
पङ्कत्वक् शीर्णमांसस्य स्पष्टस्नायुशिरागणः।
शवगन्धिश्च वीसर्पः कर्द्दमाख्यमुशन्ति तम् ॥"
स च सर्पति एकदेशमित्यन्वयः। पिड़कैः पिड़काभिः। अवकीर्णः व्याप्तः। असितः कृष्णः। मेचकः रूक्षकृष्णः। प्राज्योष्मा प्रचुरोष्मा। स्पष्टः क्लिन्नोऽवदीर्य्यते स्पृष्टः सन्नार्द्रो भवति विदीर्य्यते च। पङ्कत्वक् कर्द्दमवर्णा त्वग्यत्र सः। शीर्णमांसः गलितमांसः। अतएव स्पष्टस्नायुशिरागणः ॥ * ॥ सान्निपातिकमाह।
"सन्निपातसमुत्थस्तु सर्व्वरूपसमन्वितः ॥"*॥
क्षतजञ्च विसर्पमाह।
"बाह्यहेतोः क्षतात् क्रुद्धः सरक्तं पित्तमीरयन्।
वीसर्पमारुतः कुर्य्यात् कुलत्थसदृशैश्चितः।
स्फोटैः शोथज्वररुजा दाहाद्यं श्यावशोणितम् ॥"
बाह्यहेतोः शस्त्रप्रहारव्यालदन्तनखाद्यागन्तुहेतोः। श्यावशोणितं धूम्रवर्णरक्तम् ॥ * ॥
उपद्रवानाह।
"ज्वरातीसारवमथुस्तृण्मांसदरणक्लमाः।
अरोचकविपाकौ च विसर्पाणामुपद्रवाः ॥"*॥
साध्यत्वादिकमाह।
"सिध्यन्ति वातकफपित्तकृता विसर्पाः
सर्व्वात्मकक्षतकृतश्च न सिद्धिमेति।
पित्तात्मकोऽञ्जनवपुश्च भवेदसाध्यः
कृच्छ्राश्च मर्मसु भवन्ति च सर्व्व एव ॥"
पित्तात्मकोऽञ्जनवपुः पित्तजः सन् कज्जलवर्णः। सर्व्व एवासाध्या अपि ॥ * ॥ अथ विसर्पस्य चिकित्सा।
"विरेकवमनालेपसेचनास्रविमोक्षणैः।
उपाचरेद्यथादोषं विसर्पानविदाहिभिः ॥
रास्ना नीलोत्पलं दारु चन्दनं मधुकं बला।
घृतं क्षीरयुतो लेपो वातवीसर्पनाशनः ॥"
चन्दनमत्र रक्तं ग्राह्यम्।
"कसेरुशृङ्गाटकपद्मगुन्द्रैः
सशैवलैः सोत्पलकर्द्दमैश्च।
वस्त्रान्तरैः पित्तकृते विसर्पे
लेपो विधेयः सघृतः सुशीतः ॥*॥
त्रिफलापद्मकोशीरसमङ्गाकरवीरकम्।
नलमूलमनन्ता च लेपः श्लेष्मविसर्पहा ॥
समङ्गा लज्जालुः।
"वातपित्तप्रशमनमग्निवीसर्पणे हितम्।
वातश्लेष्महरं कर्म्म ग्रन्थिवीसर्पणे हितम् ॥
पित्तश्लेष्मप्रशमनं हितं कर्द्दमसंज्ञके।
त्रिदोषजक्रियां कुर्य्यात् विसर्पे त्रिमलापहाम् ॥*
शिरीषयष्टीनतचन्दनैला
मांसीहरिद्राद्वयकुष्ठवालैः।
लेपो दशाङ्गः सघृतः प्रयोज्यो
विसर्पकुष्ठज्वरशोथहारी ॥"
नतं तगरम्। चन्दनमत्र रक्तं ग्राह्यम्। दशाङ्गो लेपः ॥ * ॥
"परिषेकाः प्रलेपाश्च शस्यन्ते पञ्चवल्कलैः।
पद्मकोशीरमधुकं चन्दनैला विसर्पणे ॥
भूनिम्बवासा कटुका पटोल-
फलत्रयं चन्दननिम्बसिद्धः।
विसर्पदाहज्वरशोथकण्डूं
विस्फोटतृष्णावमिहृत् कषायः ॥
कुष्ठानि यानि सर्पिंषि व्रणेषु विविधेषु च।
विसर्पे तानि योज्यानि सेकालेपनभोजनैः ॥*॥
करञ्जसप्तच्छदलाङ्गलीक-
स्नुह्यर्कदुग्धानलभृङ्गराजैः।
तैलं निशामूत्रविषैर्विपक्वं
विसर्पविस्फोटविचर्च्चिकाघ्नम् ॥
इति करञ्जादितैलम् ॥ * ॥
"कुष्ठामयस्फोटमसूरिकोक्त-
चिकित्सयाप्याशु हरेद्विसर्पान्।
सर्व्वान् विकारान् परिशोध्य धीमान्
व्रणं क्रमेणोपचरेद्यथोक्तम् ॥"
इति विसर्पाधिकारः। * । इति भावप्रकाशः ॥
(वेगः। यथा, उत्तरचरिते।
"प्रमोहो निद्रा वा किमु विषविसर्पः किमु मदः ॥"
नाट्यालङ्कारविशेषः। तल्लक्षणादिकं यथा, साहित्यदर्पणे। ६। ४८५।
"विसर्पो यत्समारब्धं कर्म्मानिष्टफलप्रदम् ॥"
यथा वेण्याम्। एकस्य तावत् पाकोऽयमित्यादि ॥)
विसर्पणं, क्ली, (वि+सृप+ल्युट्।) प्रसरः। इत्यमरः ॥ तन्तुव्रणविटपादेर्विसर्पणम्। इति भरतः ॥ (निक्षेपः। यथा, महाभारते। ७। ८। १३।
"शोषणं सागरस्येव मेरोरिव विसर्पणम्।
पतनं भास्करस्येव न मृष्ये द्रोणपातनम् ॥")
विसर्पिः, पुं, विसर्पः। इति राजनिर्घण्टः ॥
विसलं, क्ली, (विसं लातीति। ला+कः।) पल्लवः। इति त्रिकाण्डशेषः ॥
विसारः, पुं, (विशेषेण सरतीति। सृ गतौ+ "व्याधिमत्स्यबलेष्विति वक्तव्यम्।" ३। ३। १७। इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या घञ्।) मत्स्यः। इत्यमरः ॥ (भावे घञ्। निर्गमः। यथा, ऋग्वेदे। १। ७९। १।
"हिरण्यकेशो रजसो विसारे
ऽहिर्धुनिर्वात इव ध्रजीमान् ॥"
"रजस उदकस्य विसारे विसरणे मेघान्निर्गमने।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥)
विसारिणी, स्त्री, (विशेषेण सरतीति। सृ+णिनिः। ङीप्।) माषपर्णी। इति राजनिर्घण्टः ॥) प्रसरणशीला। यथा, राजतरङ्गिण्याम्। ८। ९८२।
"निर्धूमस्य विसारिण्यो ज्वाला हव्यभुजो दधुः ॥")
विसारितः, त्रि, प्रसारितः। विपूर्व्वण्यन्तसृधातोः क्तप्रत्ययेन निष्पन्नमिदम् ॥
विसारी, [न्] त्रि, (वि+सृ+णिनिः।) प्रसरणशीलः ॥ तत्पर्य्यायः। विसृत्वरः २ विसृमरः ३ प्रसारी ४। इत्यमरः ॥ (यथा, रघुः। ३। १५।
"अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा
सुजन्मनस्तस्य निजेन तेजसा ॥")
विसिनी, स्त्री, (विसमस्त्यस्या इति। विस्+ "पुष्करादिभ्यश्च।" इति इनिः। ङीप्।) पद्मिनी। इत्यमरः ॥ मृणालम्। इति राजनिर्घण्टः ॥
विसूचिका, स्त्री, (विसूची+स्वार्थे कन्।) अजीर्णरोगविशेषः। इति भावप्रकाशः ॥ (अस्या विशेषविवृतिस्तु अजीर्णविसूचीशब्दयोर्द्रष्टव्या ॥)
विसूची, स्त्री, (विशेषेण सूचयति मृत्युमिति। वि+सूच्+अच्। स्त्रियां ङीष्। यद्वा, विशिष्टा सूचीव।) अजीर्णरोगविशेषः। ओलाउटा इति भाषा ॥ तस्य निरुक्तिर्यथा,—
"सूचीभिरिव गात्राणि तुदन् सन्तिष्ठतेऽनिलः।
यस्याजीर्णेन सा वैद्यैर्व्विसूचीति निगद्यते ॥"
तस्या निदानमाह।
"न तां परिमिताहारा लभन्ते विदितागमाः।
मूढ़ास्तामजितात्मानो लभन्तेऽशनलोलुपाः ॥"
विदितागमा ज्ञातायुर्व्वेदाः ॥*॥
तस्या लक्षणमाह।
"मूर्च्छातिसारो वमथुः पिपासा
शूलं भ्रमोद्वेष्टनजृम्भदाहाः।
वैवर्ण्यकम्पौ हृदये रुजश्च
भवन्ति तस्यां शिरसश्च भेदः ॥"
उद्वेष्टनं हस्तपादयोः। शिरसो भेदः शिरःशूलम् ॥*॥ तस्या उपद्रवानाह।
"निद्रानाशोऽरतिः कम्पो मूत्राघातो विसंज्ञता।
अमी उपद्रवा घोरा विसूच्याः पञ्च दारुणाः ॥"
अमी उपद्रवा घोराः अमी निद्रानाशादय उपद्रवाः सर्व्वेषामेव रोगाणां घोरा भयङ्कराः। विसूच्याः पञ्च दारुणाः विसूच्यास्तु पञ्चापि यदि स्युस्तदा दारुणाः प्राणभयङ्कराः ॥ * ॥
तस्या अरिष्टमाह।
"यः श्यावदन्तौष्ठनखोऽल्पसंज्ञ-
श्छर्द्द्यर्द्दितोऽभ्यन्तरयातनेत्रः।
क्षामस्वरः सर्व्वविमुक्तसन्धि-
र्यायान्नरः सोऽपुनरागमाय ॥"
सर्व्वविमुक्तसन्धिः सर्व्वे विमुक्ताः शिथिलीभूताः सन्धयो यस्य सः ॥ इति भावप्रकाशः ॥ * ॥
अस्याश्चिकित्सा अजीर्णशब्दे द्रष्टव्या ॥
विसूरितं, क्ली, अनुतापः। इति जटाधरः ॥
विसृतं, त्रि, (वि+सृ+क्तः।) विस्तृतम्। इत्यमरः ॥
विसृत्वरः, त्रि, (विसरति तच्छीलः। वि+सृ+ "इण्नश्जिसर्त्तिभ्यः क्वरप्।" ३। २। १६३।